

Тилекова Н.Д.

**ЧЫГЫШ АДАБИЙ МУРАСТАРЫНЫН ҮЛГҮЛӨРҮН ОКУТУУНУН
ТАЖРЫЙБАЛАРЫНАН
(Муса Жалил, Расул Гамзатов, Назым Хикмет)**

Тилекова Н.Д.

**ИЗ ОПЫТА ИЗУЧЕНИЯ ОБРАЗЦОВ ВОСТОЧНОГО ХУДОЖЕСТВЕННОГО
НАСЛЕДИЯ (Муса Джалиль, Расул Гамзатов, Назим Хикмет)**

N.D. Tilekova

**FROM THE EXPERIENCE OF STUDYING SAMPLES OF EASTERN ARTISTIC
HERITAGE (Musa Dzhaliil, Rasul Gamzatov, Nazim Hikmet)**

УДК: 887.008(344.08) 35

Макалада чыгыш классикалык адабий мурастарын мектеп курсунда үйрөнүүнүн актуалдуу маселелери Муса Жалил, Расул Гамзатов жана Назым Хикметтин адабий мурастарынын мисалында каралат.

Негизги сөздөр: чыгыш адабияты, түрк уруулары, окутуу методдору, инновациялык процесстер, мекенчилдик, адабий-теориялык билим.

В статье рассматриваются актуальные вопросы изучения в школьном курсе наследия восточной классической литературы на примере поэзии Мусы Джалиля, Расула Гамзатова и Назыма Хикмета.

Ключевые слова: восточная литература, тюркские племена, методы обучения, инновационные процессы, патриотизм, литературно-теоретическое знание.

The article deals with topical issues of the study of the literary heritage of the Eastern poetry by the example of Musa Jalil, Rasul Gamzatov and Nazim Hikmet.

Key words: Eastern literature, Turkic tribes, techniques of studying, innovative processes, patriotism, literary-theoretical knowledge.

Кыргыз Республикасынын жалпы билим берүүчү кыргыз орто мектептери үчүн түзүлгөн кыргыз адабиятынын программасынын сунушу менен “Чыгыш адабиятынын үлгүлөрүнөн” деген ири бөлүмдүн астында Назым Хикметтин, Муса Жалилдин жана Расул Гамзатовдун өмүр жолу менен чыгармачылыгы, адабий мурастары сунуш кылынат [1, 23-б.]. Аталган акындар түрк тилдүү элдердин өкүлдөрү болгону үчүн кыргыз адабиятынын курсунда да үйрөнүшү логикага сыярлык эле көрүнүш.

Кыргызстанда сексенден ашуун улуттун өкүлдөрү жашашса, алардын көбүнүн тамыры бир, түрк урууларынын өкүлдөрү. Соңку жыйырма жыл аралыгында ар бир улут өзүнүн тарыхый жолун, багытын андап өздөштүрүүдө өткөнгө кайрылуу, калыбына келтирүү принциби менен туура багытта бара жатат. Кыргыз эли да түбү орток түрк урууларынан экендигин, ошол тарыхый жолду калыбына келтирүү керек экендигин сезгени мамлекеттик да, улуттук да өнүгүү багытын туура тандаганынан кабар берет, муну жаш муундарга үйрөтүү маселеси да актуалдуу. Жалпы билим берүүчү орто мектептерде, мектепке чейинки мекемелерде, жогорку жана орто, кесиптик билим берүү мекемелеринде учурда жүргүзүлүп жаткан билим берүү жана тарбия процесстериндеги

жаңылануу, ошону менен бирге, коомдун бардык башка тармактарында жүрүп жаткан инновациялык багыттар, өзгөрүүлөр кыргыз адабияты сабагында да окуучулардын алган билими менен билгичтиктерин, социалдык кызыкчылыктарын кайрадан карап чыгып, ар бир сабактын мазмунун алардын турмуш-тиричилигине жакындаштыруу, анын натыйжасында, окуучунун көркөм-эстетикалык табитин калыптандыруу маселелери бүгүнкү күндө актуалдуу бойдон турат.

Мектеп окуучуларына улуттук адабий баалуулуктардын, көркөм дөөлөттөрдүн табиятын ачып, андагы мазмундук, формалык өзгөчөлүктөрдүн мыйзамченемдүү көрүнүш экендигин кыргыз элинин тарыхый баскан жолуна, ошол жолду баяндап жазган улуу сүрөткерлердин, жазуучулардын, акындардын, ошондой эле коңшулаш өлкөлөрдүн жана боордош элдердин, батыш жана чыгыш адабиятынын өкүлдөрүнүн өмүрү, чыгармачылыгы менен таанышып, алардын чыгармаларын кыргыз адабияты сабагында окутуу иштери азыркы убакта актуалдуу маселелерден. Орто мектептин адабият сабагынын курсунда окуу программасына киргизилип, окутууга сунуш кылынган түрк урууларынын адабиятынын өкүлдөрү Расул Гамзатов, Муса Жалил, Назым Хикмет сыяктуу чыгыштын залкар акындарынын чыгармалары аркылуу мекенчил инсанды тарбиялоо, окуучунун Мекени, андагы көркөм дөөлөттөрдүн баалуулуктары үчүн кайдигер калбай турган атуулдарды тарбиялап, адабий билим берүүнүн мазмуну менен формаларын, каражаттарын жаңылоо маселеси турат.

Кайсыл гана элдин адабияты, искусствосу, маданияты болбосун ошол элдин өзүнө гана эмес, коңшулаш же тектеш, айрыкча, орток түрк элдердин дүйнө-таанымын өздөштүрүүгө түздөн-түз жардам берет. Мына ушундай жагдайдан алып караганда Кыргызстанда жашап, билим алып жаткан окуучулардын аңсезимин өстүрүп, аларды мекенчил (патриоттук) духта тарбиялап, дүйнөтаанымын жетилтүүдө кыргыз адабияты менен кошо дүйнөлүк адабиятты, анын ичинде чыгыш адабиятын окуп-үйрөнүү негизги маселелерден. Адабий билим берүү процессиндеги бир жактуулукту жоюу, башкача айтканда, кыргыз элинин адабий-эстетикалык көз карашындагы көп түрдүүлүктө чектөө орун алган окутуу мамилесинен

баш тартуу, өз элинин гана адабий мурастарын окутуу менен чектелбестен, чет элдик адабиятты окуп, андагы мыкты сүрөткерлердин, мыкты акын-жазуучулардын өмүрү, чыгармачылыгын окуп-түшүнүп, өздөштүрүү аркылуу окуучуларды турмуш чындыгын туя билип, алган билимдерин өз турмушуна колдонууга, демек, адабий чыгармаларга туура баа берүүгө негиз болуп бере алат. Мында боордош түрк элинин мыкты акыны Назым Хикметтин, татарлардын белгилүү акыны Муса Жалилдин, аварлардын ардактуу акыны Расул Гамзатовдордун чыгармаларын окуп-үйрөнүү аркылуу кыргыз элинин келечеги болгон жаш муундарды эгемендүү Кыргызстандын желегин желбиретип, бийик көтөргөн, элинин эртеңки, келечеги үчүн күйүп-жанган мекенчил жаштардан болууга тарбиялоо зарылдыгы келип чыгат.

Жогоруда сөз болуп жаткан чыгыш классиктеринин өмүрү, чыгармачылыгын окутуу үчүн мектеп программасында болгону 8 саат каралган. Алсак, VII класста Н.Хикметтин поэтикалык ойлору салмактуу, таамай жана таасирдүү болгон, андагы лирикалык каармандын эркиндикке умтулуусу, күрөшү менен адам рухунун күчүн баяндаган “Пенденин макулуктай бир түркөйү”, Керээз”, “Мажүрүм тал”, “Мемедке соңку кат” сыяктуу чыгармаларын окутууга 2 саат, М.Жалилдин өткөн тарыхты, андагы саясий маселелерди жана окуяларды, элдин жашоо-турмушун сүрөттөгөн “Алман элинде”, “Ишенбе”, “Эрк”, “Айрылуу”, “Ачынуу саптары”, “Кул”, “Доско”, “Белегим” аттуу чыгармаларын окутуу үчүн 3 саат, Р.Гамзатовдун Ата Мекени, эли-жерин, эне тили, балалыгын жана өз өлкөсүнүн тагдырын баяндаган автобиографиялык таризде жазылган “Менин Дагестаным” чыгармасын окутууга 3 саат убакыт каралган [1, 23-б.].

Бул акындардын өмүрү жана чыгармачылыгын окутууга каралган программалык саат өлчөмүнүн аздыгы, алардын адабий мурастарын окутууга арналган методикалык колдонмонун жоктугу, деги эле чыгыш адабиятын окутууга арналган атайын изилдөөнүн жоктугу – адабият сабагын өтүүдө мугалимдердин ишине билинбегени менен кыйла тоскоолдуктарды жаратат десек болоор элек. Демек, мындай методикалык колдонмолорго мугалимдер муктаж болуп турган чакта, бул багыттагы ар кандай изилдөөлөр жардамга келет деген ойдобуз.

Кыргыз элинин көркөм-эстетикалык баалуулуктарын мектеп окуучуларына жеткирүү, “Манас” эпосу башында турган көөнө тарыхты боюна сиңирген оозеки чыгармачылыксыз, кыргыз адабий чыгармачылыгында өзгөчө орунда турган акын-жазуучулардын, ошону менен катар боордош элдердин, чыгыш жана батыш элдеринин акындык-жазуучулук дүйнө таанымын окутпай туруп жаштарга адабий-эстетикалык билим берүүнү уюштуруу мүмкүн эмес. Кыргыз элинин эпикалык мурастарын (“Манас” үч илтиги, кенже эпостор, элдик жомоктор, Ч.Айтматов, Т.Касымбеков, А.Осмонов, Т.Үмөталиев, А.Токомбаев, Т.Сыдыкбеков ж.б.), түрк элдеринин орток мурастарын (Ж.Баласагын, М.Кашгари), орус турмушунун реалдуу картиналарын сүрөттөгөн орус элинин классик акын-жазуучуларынын чыгармала-

рын (А.С. Пушкин, М.Ю. Лермонтов, А.П. Чехов, И.С. Тургенев, Л.Н.Толстой ж.б.), чыгыш элинин өкүлдөрүнүн чыгармаларын (Ш.Руставели, Г.Низами, М.Саади, Н.Хикмет, М.Жалил, Р.Гамзатов) окутуу менен окуучулардагы улуттук руханий көрөңгөнү толуктоо менен, келечектин ээси болгон жаш муунду өз өлкөсүнүн мекенчил атуулдарынан болушуна чакырык салып, алардын адабий ой жүгүртүүсүнүн ар тараптуу жана туура жетилишине кам көргөн болобуз. Демек, жогорудагы саналып өткөн акын, жазуучулардын, анын ичинде чыгыш классикалык адабиятынын бараандуу өкүлдөрү деп эсептелген Н.Хикмет, М.Жалил, Р.Гамзатовдордун чыгармаларын окутуунун илимий-методикалык негиздерин түзүү бул багыттагы иштерди толук аткаргандык экендигин айкындайт.

Кыргыз коомчулугу өз өлкөсүнүн маданияты, искусствосу менен адабиятынын, анын ичинде акын-жазуучулары, сүрөтчүлөрү, обончулары, ырчылары ж.б. сыяктуу залкарларынын өмүрү, чыгармачылыгын окуп, таанып-билүү максатында көптөгөн аракеттерди көрүп келет. Ошону менен катар, жеке өз өлкөсүнүн тарыхы, искусствосу, адабиятын окуу менен бирге коңшулаш боордош элдердин адабиятын, маданияты, искусствосуна кызыгып, аларга саресеп салып, жакындан таанышуу максатында түрдүү изилдөөлөрдү жүргүзүп келет.

Мектеп курсунда чыгыш адабиятынын адабий мурастарын окутуу маселесине байланыштуу айрым гана методисттердин С.Момуналиевдин “Назым Хикметти үйрөнүүнүн айрым жолдору”, В.Акматавнын “Н.Хикметтин поэзиясындагы атуулдук-этикалык тема” макалалары жарык көрбөсө, бул ири темага атайын кайрылуу, атайын изилдөө болгон эмес экен. Адабий-теориялык багытта алардын өмүрү, чыгармачылыктары жана чыгармалары адабият өкүлдөрүнүн, алардын ичинен ыр жазууга шыгы бар адамдардын же акындардын ой-пикирлери айтылып жүрөт.

Дидактикалык принциптерге ылайык мектеп курсунда адабиятты окутууда, окуучуларга натыйжалуу адабий билим берүүдө окуучулардын курактык өзгөчөлүгүнө карай окутуунун түрдүү кырдаалдары колдонулуп келээри айдан ачык. Мына ошол окутуунун өзөгүн эң ириде педагогика жана психология илимдери түзөт. Демек, окуучулардын руханий жактан калыптануусун заман талабына ылайыктап жүргүзүү, улуттук баалуулуктар менен жалпы адамзаттык баалуулуктарды бирдикте алып жүрүү, алар аркылуу жаш муундуу турмуш деген даңгыр жолго салып, тарбия берүү педагогика илиминде терең изилденген. Алсак, В.А. Сухомлинский, Ж.Ж. Руссо, А.С. Макаренко, Г.И.Песталоцци сыяктуу бир катар улуу педагогдордун эмгектеринде билим жана тарбия берүү менен, баланын инсандыгын, андагы сапаттарды калыптандыруудагы негизги маселелер чечилген. Ал эми ошол жаш өспүрүмдү тарбиялоодо анын коомдогу ордун, иш-аракетин, жөндөмүн жана психикалык абалын өздөштүрүп, ага карата окутуунун түрдүү жагдайын колдонууга психология илими да жардамга келет. Мына ушундай жагдайды жөнгө

салууда атактуу психологдордун эмгегин жетекчиликке алууга туура келет. Бул маселе Л.С.Выготский, Л.В.Занков, З.Фрейд, М.Н.Скаткин, И.Ф.Харламов, В.А.Сластенин деген педагог-психологдордун илимий эмгектеринде изилденгендигин баса белгилесек болот. Педагогика жана психология боюнча жогоруда саналып өткөн окумуштуу педагог-психологдордун эмгегин жетекчиликке алуу менен, орус окумуштууларынын жоон тобу окуучуну инсан катары калыптандыруу маселесине арналган изилдөөлөрдү жүргүзүшкөн. Аларга: Ф.И.Буслаевди, З.Я.Резди, М.А.Рыбникова, Л.С.Айзерман, А.А.Липаевдин ж.б. эмгеги мисал боло алат.

Кыргыз адабияты “Манас” эпосу баштаган элдик оозеки чыгармалар жана канчалаган акын-жазуучулардын чыгармачылыгын камтыган бай казынанын милдетин аткарып келет. Ошол казынанын ичиндеги ар бир адабий-көркөм чыгарманы, жазуучулардын өмүрү, чыгармачылыгын изилдеп-иликтөө, ар бирине кеңири токтолуп, аларды теориялык жана методикалык аспектиде изилдөө ирээти менен жүрүп олтурат. Мына ушундай жагдайдан алып караганда, кыргыз адабияттын теориялык жактан изилдөө кыйла системалаштырылып калгандай. Ал эми кыргыз адабиятын окутуунун методикасына келсек, мында К.Иманалиев, Б.Алымов, Н.Ишкеев, С.Байгазиев, И.Исамидинов, А.Муратов, А.Турдугулов, С.Рысбаев, С.Момуналиев, С.Батаканова, К.Кенжешов, Б.Оторбаев, Д.Саалиева сыяктуу бир топ окумуштуулар өздөрүнүн изилдөөлөрүн жүргүзүшүптүр.

Соңку жылдары адабий-көркөм чыгармаларды жанрдык спецификасы боюнча окутуу маселелерин изилдеген бир нече илимий эмгектер пайда болду. Алсак, адабияттын теориясын окутуу боюнча А.Муратовдун; прозаны окутуу боюнча Н.Ишкеевдин; драмалык чыгармаларды окутуу боюнча С.Батаканованын; “Манас” үчилтигин окутуу боюнча Б.Оторбаев менен Д.Саалиеванын; эл акындарынын мурастарын үйрөнүү боюнча А.Турдугуловдун; лирикалык чыгармаларды окутуу боюнча С.Момуналиевдин; поэмаларды окутуу боюнча А.Эшиевдин; повесттерди окутуу боюнча О.Шаимкуловдун; романдарды окутуу боюнча М.Ибраеванын эмгектери жарык көрүп, практикага киргизилген. Ал эми орто мектепте Н.Хикмет, М.Жалил, Р.Гамзатовдордун өмүрү, чыгармачылыгын окутуу иштери акындар чыгармачылыгын окутуунун жалпы маселелеринде кепке алынбаса, өз алдынча кандидаттык диссертациялык изилдөөнүн объектиси болгон эмес. Алардын чыгармачылыгын окутууну, алар жараткан көркөм текстти үйрөнүү – окуучулардын жаш курагына дал келүүчү психологиялык, дидактикалык принциптерди айкалыштыруу менен окутуунун технологиясын иштеп чыгуу милдети бүгүн актуалдуу бойдон турат. Андай изилдөөдөгү негизги маселе биз сөз кылып жаткан акындардын чыгармаларын идеялык талдоого алуу менен жаштарга адабий-эстетикалык билим берүүнүн оптималдуу жолдорун таап, сунуштоо жана көркөм чыгарманын көркөм-эстетикалык наркдөөлөтү аркылуу кыргызстандык ар бир жаранды руханий дүйнөсү бай, адабий түшүнүгү кеңири,

мекенчил сезими жогору Кыргызстандын эртеңки келечегине кам көргөн атуулду тарбиялоо маселесин жөнгө салуу болуп саналат.

Чыгыш адабиятынын үлгүлөрүн Расул Гамзатовдун, Муса Жалилдин, Назым Хикметтин чыгармачылыгынын мисалында бүгүнкү күндүн талаптарына ылайык окутуу, окуучуларга адабий-эстетикалык билим берүүнүн бирдиктүү багытын, бир бүтүн системасын аныктоонун адабий-теориялык, педагогикалык, психологиялык, илимий-методикалык негиздерин иштеп чыгуу – андай илимий изилдөөнүн негизги максатын түзүшү керек. Мындай максатты ишке жатыйжалуу ашыруу үчүн андай изилдөөнүн алдына төмөнкүдөй милдеттер коюлушу керек:

- чыгыш адабиятынын ири өкүлдөрүнүн чыгармаларынын орто мектептин окуу программаларында, окуу китептеринде жана илимий-теориялык, методикалык адабияттардагы абалын иликтөө;

- чыгыш адабиятынын өкүлдөрүнүн чыгармалары аркылуу мектеп окуучуларына адабий-эстетикалык билим берүүнүн педагогикалык-методикалык негиздерин аныктоо;

- Расул Гамзатов, Муса Жалил, Назым Хикметтин чыгармаларын жаңы технологиялар менен окутуунун педагогикалык жолдорун, каражаттарын жана ыкмаларын иштеп чыгуу;

- Сунуш кылынган методикалык технологияларды эксперименттик-тажрыйбалык жолдор менен сыноодон өткөрүү жана практикага сунуш кылуу.

Андай изилдөөнүн максат-милдеттеринин жана эксперименттик-тажрыйбадан алынган натыйжалардын тууралыгын текшерүү үчүн изилдөөдө төмөнкүдөй методдор коюлушу шарт:

- окутуу процессинде Расул Гамзатов, Муса Жалил, Назым Хикметтин чыгармаларынын негизинде адабий-эстетикалык билим берүүнүн ролун аныктоо жана анын жаш муундарды тарбиялоодо канчалык маанилүү экендигин көрсөтүү;

- чыгыш адабиятынын өкүлдөрү Р.Гамзатов, М.Жалил, Н.Хикметтин чыгармаларынын окутуунун мисалында окуучуларга адабий-эстетикалык билим берүүнүн педагогикалык жана методикалык жагын карап, андагы оптималдуу ыкмаларды мектеп мугалимдерине сунуш кылуу;

Теманын теориялык негизин аныктоодо жана жаңы милдеттерди коюу үчүн адабият таануу, психология, педагогика, жана адабиятты окутуунун, дидактиканын илимий-теориялык жактан иштелип чыккан табылгаларына, ачылыштарына баа берүү, аны үйрөнүү жана биз сөз кылып жаткан акындардын чыгармачылыгын окутууга байланышкан илимий иште чыгармачылык менен колдонуу, андан ары өркүндөтүү милдети турат.

Мектеп окуучуларынын билим деңгээлине байкоо жүргүзүү: а) күндөлүк сабактарга катышуу жана аларды талдоо; б) окуучулар менен аңгемелешүү жана алардын оозеки жана жазуу (анкета-сурамжылоо) жоопторун анализдөө; в) мугалимдердин сабактарына катышуу, аларга талдоо жүргүзүү; г) мектептин иш практикаларын үйрөнүү жана алардан алынган ой пикирлерди иште пайдалануу; д) изилдөө

багытына таандык суроолор менен аңгемелешүү, программаларды, окуулуктарды, колдонмолорду окуп-үйрөнүү, алардын жыйынтыгын илимий изилдөөдө пайдалануу. Тандалып алынган тема боюнча педагогикалык эксперименттерди өткөрүү жана алардын жыйынтыгын жалпылаштыруу.

Республиканын жалпы билим берүүчү кыргыз орто мектептеринин VII класстарында Расул Гамзатов, Муса Жалил, Назым Хикметтин чыгармачылыгын салттуу жана интерактивдүү жолдор менен окутуу жагы мындай илимий изилдөө ишинин объектиси болууга тийиш. Ал эми предмети болсо, азыркы учурдагы Расул Гамзатов, Муса Жалил, Назым Хикметтин чыгармачылыгы боюнча билим берүүнүн абалы жана аталган акындардын чыгармачылыгын негизинде кыргыз элинин адабий-эстетикалык көз караштарынын калыптануусун өздөштүрүү аркылуу окуучулардын адабий-эстетикалык сезимдерин калыптандыруунун жолдору, ыкмалары, мүмкүнчүлүктөрү түзүшү керек.

Мындай илимий изилдөөнүн жаңычылдык деңгээли жогору болот, анткени буга чейин чыгыш адабиятынын үлгүлөрүнүн, анын ичинде Расул Гамзатов, Муса Жалил, Назым Хикметтин чыгармачылыгын окутуунун илимий-методикалык багытын көздөп, аталган акындардын чыгармаларындагы адабий-эстетикалык билим берүү проблемасын көтөргөн бир да эмгек болгон эмес. Андыктан, бул эмгекте алгачкылардан болуп, адабий билим берүүнүн теориясы жана практикасы, идеялисттик мазмунга ээ адабий чыгармалар аркылуу билим берүүнүн мазмунун аныктоо, аны чечүүнүн жолдору алгач ирет колго алынып жатат. Р.Гамзатов, М.Жалил, Н.Хикметтин чыгармачылыгын жана чыгармаларын окутуунун дидактикалык үлгүсү иштелип, окуу процесси үчүн педагогикалык технологиясы сунуш кылынды.

Мындай илимий изилдөө ишинин адабий-теориялык баалуулугу катары Расул Гамзатов, Муса Жалил, Назым Хикметтин чыгармачылыгы жана чыгармалары боюнча адабий-эстетикалык билим

берүүнүн максаттарына жана инсанды калыптандыруунун окуу-нормативдик документтеринин талаптарына ылайык келүүчү педагогикалык жана методикалык негиздердин иштелгендигин көрсөтүүгө болот. Ал эми практикалык мааниси катары иликтөөнүн жүрүшүндө Р.Гамзатов, М.Жалил, Н.Хикметтин өмүрү, чыгармачылыгын жана чыгармаларын окутуунун илимий-методикалык мазмуну аныкталгандыгын, аны окуу процессине колдонууга карата оптималдуу варианттары сунуш кылынгандыгын көрсөтүүгө болоор эле. Андай изилдөөдөн келип чыккан натыйжаларды мектеп программалары менен окуу китептеринин мазмунун өркүндөтүүгө, илимий теориялык материалдарга, ошондой эле, мектепте окутуу-тарбиялоо процессинин негизги формасы болгон күндөлүк сабакты жандуу жана кызыктуу уюштуруу ишине пайдаланса болот. Иштин мазмуну адабият сабагында аталган акындардын чыгармачылыгы боюнча лекцияларды уюштурууга, атайын курстар менен атайын семинарларда ушул багыттагы проблеманы терең анализдөөгө, жогорку окуу жайларында, мугалимдердин билимдерин өркүндөтүүнүн курстарында, кыргыз адабиятын окутуунун методикасы боюнча лекцияларда, практикалык сабактарда колдонсо болот.

Адабияттар:

1. Кыргыз адабиятынын программасы: жалпы билим берүүчү кыргыз мектептеринин V-XI класстары үчүн. Түзүүчүлөр: С.Байгазиев, А.Муратов. - Бишкек, 2011.
2. Алымов Б., Муратов А. Кыргыз адабияты: мектептин VII классы үчүн окуу китеби. - Бишкек: Педагогика, 2009.
3. Хикмет Назым. Мажүрүм тал: Тандалма ырлар. Которгон: С.Жигитов. - Фрунзе: Кыргызстан, 1969. - 161-б.
4. Жалил Муса. Тандалма чыгармалар. Которгондор: Т.Шамшиев, К.Жунусов. - Ф.: Кыргызмамбас, 1957. - 320-б.
5. Гамзатов Расул. Менин Дагестаным. Которгон. А.Токтогулов. - Бишкек: Бийиктик, 2005. - 448-б.

Рецензия: д.филол.н., профессор Турдугулов А.Т.